

*Марія Володимирівна Осядла,
головний консультант
відділу зв'язків з органами правосуддя
Апарату Верховної Ради України,
кандидат юридичних наук*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЮРИДИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Постановка проблеми. Сучасний період характеризується складними та глибокими перетвореннями, що визначає необхідність та актуальність здійснення правового прогнозу процесів і явищ суспільного життя. Юридичне прогнозування – малодосліджене явище в юридичній теорії і практиці та викликає значний інтерес до проведення прогностичних досліджень, зокрема у теоретико-прикладному вимірі, що надасть змогу науково обґрунтувати стан правових явищ у найближчій чи віддаленій перспективі. Очевидним і логічним є те, що наукове передбачення має стати основою політики держави взагалі та правової політики зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковому, доктринальному значенні категорія «юридичне прогнозування» є складним і багатоаспектним поняттям, що визначає необхідність звернення до різноманітних галузей знань, а саме праць у сфері юриспруденції, соціології, філософії, теорії прав людини тощо. Так, розробкою теоретичних і прикладних проблем цього явища, орієнтованих на створення впорядкованої системи засобів, способів і методів правового прогнозування, слугували праці вчених-спеціалістів різних галузей права (Ю. Арзамасов, О. Гаврилова, А. Гатілова, Н. Власенко, А. Дертева, О. Іванюка, В. Казимірчука, В. Карташова, О. Копиленка, В. Нагребельного, М. Нарбінової, І. Онищука, Ю. Тихомирова, В. Сирих, Т. Хабрієвої, Р. Чернобель та ін.).

Метою статті є комплексне дослідження особливостей правової природи юридичного прогнозування, оскільки в юридичній літературі правове прогнозування розуміють і тлумачать із різних позицій. Водночас у більшості випадків визначають як процес наукового передбачення, який характеризується специфічними ознаками та сконструйований на знанні закономірностей розвитку природи і суспільства. Дефініція прогнозування є здебільшого пізнавальною та академічною конструкцією, що пояснює досліджуване явище.

Основні результати дослідження. Прогнозування у юридичній літературі найчастіше відносять саме до функцій права, оскільки функції теорії права та держави – це основні напрями її теоретичного і практичного призначення у суспільстві з метою його прогресивного перетворення.

Так, прогностична функція є науковим передбаченням подальшого розвитку права і держави на основі адекватного відображення його об'єктивних закономірностей. Основною формою здійснення є моделювання майбутньої держави, її правової системи і шляхів удосконалення кожного з ланцюгів їх структури (погляд у майбутнє) [1, с. 3–7].

Окрім того, правова функція прогнозування наділена такими ознаками: спрямованість у майбутнє, що створює основу для майбутніх дій; безперервний процес, що спонукає суб'єкта державного управління пристосовувати управлінські дії до мінливих факторів і ситуацій.

На основі зазначеного важливо наголосити, що прогнозування є однією з найважливіших функцій загальної теорії права, що проявляється двома способами: формально-логічним (на основі теоретико-понятійного апарату) та шляхом проведення спеціальних досліджень [2, с. 102].

Важливо підкреслити, що теоретико-понятійний апарат є ефективним засобом передбачення шляхів подальшого розвитку об'єктивних явищ і процесів. Знання закономірних зв'язків і відносин правових явищ дає змогу спрогнозувати шляхи їхнього подальшого розвитку, зробити висновки про те, яким буде їхній подальший стан у найближчій або віддаленій перспективі. Знання майбутнього на рівні конкретних явищ, процесів, конкретно-історичних форм прояву відповідних закономірностей являє собою принципово новий вид емпіричних досліджень.

На відміну від емпіричного базису загальної теорії права, прогноз повинен правильно передбачати майбутнє правових явищ. Цього можливо досягти, зокрема, і за допомогою інтуїції. Однак

різновидом наукових досліджень прогноз стає лише тоді, коли він базується на положеннях і висновках загальної теорії права, інших юридичних наук і складається із застосуванням спеціальних методів наукового пізнання [3, с. 498].

Звертаючись до більш детального розгляду категорії «правове прогнозування», важливо зазначити, що в юридичній енциклопедії термін «прогноз» (передбачення, передвіщення) визначено як наукове передбачення на основі певних даних щодо напрямку, характеру й особливостей розвитку явищ і процесів у природі та суспільстві. Широко використовується в усіх сферах суспільства і держави, зокрема для розробки перспектив розвитку правової системи країни, визначення завдань довгострокової законодавчої політики. Прогноз є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої і виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Розробка, підготовка відповідних прогнозів і програмних документів та їхнє наукове обґрунтування є *складовими прогнозування*, яке класифікується за різними ознаками: *за об'єктами прогнозування* (національне господарств, галузь, правова система, екологія тощо); *за функціями прогнозування* (дослідне, програмне, організаційне тощо); *за часом* (довгострокове, середньострокове, короткострокове); *за методами* (загальнонаукове, індексне, комплексне тощо); *за суб'єктами* (державне і недержавне) [4, с. 148–149].

Суб'єктами правового (юридичного) прогнозування є спеціально організовані наукові колективи, які здійснюють розробку програмних документів (концепцій) на основі даних загальної теорії держави і права та соціальної прогностики. Безпосередньо пов'язане з виробленням *стратегії правотворчості* та її перспективним і поточним плануванням. *Об'єктами прогнозування юридичного* є держава і право, законодавство, правова система, система державних органів і правових норм, окремі галузі права.

У юридичній науці юридичне прогнозування класифікується на: *державознавче* (загальний об'єкт – держава як складне системне соціальне утворення, що здійснює свій вплив на всі без винятку сфери суспільного життя); *правове* (загальний об'єкт – право як система суспільних відносин); *галузеве*, в основі якого прогнозування розвитку певної галузі права; *локальне*, що становить за мету передбачення розвитку окремого правового інституту.

У процесі прогностичного юридичного дослідження центральне місце посідає *формування концепції* розвитку держави і права як *наукового обґрунтування*, системна та цілісна сукупність уявлень про найсуттєвіші параметри *майбутнього стану суспільства* загалом і державно-правового будівництва зокрема. Концепція включає: історичний та економічний розвиток, традиції, ідеологію і політики, сферу управління, політичну ситуацію, демографічні процеси, зовнішньополітичні фактори, тенденції розвитку національно-правової системи в їх зв'язку з відповідними світовими процесами.

Необхідно зважати на те, що при розробці концепції враховуються передусім основні фактори, що визначають головні напрями та пріоритети в розвитку держави і права, зокрема: демократизація державного та суспільного життя, формування правової держави, становлення громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, розширення сфери ринкових відносин, раціональне використання природних ресурсів і посилення економічної безпеки, розвиток духовної (культурної) сфери тощо [5].

Із наведених прикладів випливає, що юридичне прогнозування є різновидом професійно-наукової діяльності та підпорядковане загальним закономірностям її функціонування. Це особливе духовно-матеріальне виробництво, яке необхідно відповідним чином організувати та спланувати [6, с. 32].

Отже, юридичне прогнозування – кропітка професійно-наукова діяльність, що складається з дослідження майбутнього стану державно-правових процесів, темпів їх перебігу та конкретних термінів їх здійснення. Проводиться систематично і безперервно спеціально створеними для цієї мети колективами висококваліфікованих фахівців (експертів) *на основі принципів положень* загальної теорії права, галузевих юридичних дисциплін, загальних положень соціальної прогностики. Правове прогнозування здійснюється з використанням системного підходу, моделювання,

математичних, статистичних та інших методів і завершується науково обґрунтованим логічним висловлюванням про майбутній стан об'єкта дослідження – юридичним прогнозом [7, с. 46].

Проведений аналіз дає змогу цілком обґрунтовано виокремити основні загальні ознаки правового прогнозування.

Так, об'єктом дослідження є все те, на що спрямовані пізнавальні зусилля суб'єкта дослідницької діяльності, увесь процес дослідження. Тому логічно визнати об'єктом прогнозування всі предмети, процеси, явища, події, речі реальної дійсності, на які спрямована науково-пізнавальна (теоретична та емпірична) та практично-прикладна діяльність суб'єкта прогностичного дослідження.

Таким чином, конкретним об'єктом юридичного прогнозування є той структурний елемент державно-правової дійсності (предмет, явище, подія, річ), майбутній стан якого моделюється у цьому конкретному дослідженні. Серед основних конкретних об'єктів юридичного прогнозування можна назвати, наприклад, такі державні та правові явища, як форма держави, тип держави, функції держави, механізм та апарат держави, система права, галузь права, інститут права, правова норма, законодавство, правотворення, правотворчість, правосвідомість, правова культура, законність, правопорядок, правова поведінка, правопорушення, правовідносини, юридична практика тощо.

Водночас для виявлення специфіки юридичного прогнозування важливе значення має характеристика суб'єкта прогнозування, яким загалом визнається організація, підприємство, установа чи окрема особа, що здійснює розробку прогнозу [8, с. 6]. При визначенні суб'єкта правового прогнозування, необхідно пам'ятати, що прогнозування як одна з необхідних функцій державного управління, притаманне, відповідно, органам державного управління.

Так стверджує, зокрема, Р. Сафаров, який суб'єктами функції прогнозування у сфері державного управління називає передусім центральні органи державного управління (уряд, міністерства, відомства та державні комітети), а також ними можуть бути місцеві органи державного управління [9, с. 110–113]. Крім того, прогнозування, нехай навіть за спрощеною процедурою, повинно проводитися у будь-якому разі прийняття рішення з державно-правових питань. Останнє, очевидно, слід інтерпретувати в якнайширшому розумінні. У такому разі суб'єктом юридичного прогнозування слід визнати будь-який державний орган. Звичайно, реальним розробником юридичного прогнозу може бути не весь державний орган, а певний його структурний підрозділ (іноді навіть спеціально передбачений для прогностичного обґрунтування рішень), або спеціально створена експертна група, група державних службовців чи один державний службовець. Крім того, юридичне прогнозування можуть проводити наукові, науково-дослідні, науково-навчальні установи або організовані ними колективи (групи) вчених та практичних працівників.

Таким чином, серед загальних ознак юридичного прогнозування можна назвати такі основні характерні риси, відповідно, соціального прогнозування: 1) цільова прогнозна орієнтація; 2) збір та системний аналіз даних про об'єкт прогнозування для виявлення закономірностей, тенденцій розвитку об'єкта дослідження та його характеристик; 3) встановлення темпорально-просторових меж прогнозу; 4) формування концепцій (програм) передбачення процесів та явищ суспільного життя.

Важливо наголосити, що як різновид наукового знання прогноз має доказову силу і належне наукове пояснення. Звичайно, прогноз можна спростувати подальшим ходом історії повністю або частково, але в момент його підготовки знання про майбутнє володіє всіма ознаками наукового знання у формі гіпотези, наукового припущення. Найбільш актуальне значення мають прогнози змін, які можуть зазнавати: система права, окремі галузі і правові інститути, предмет правового регулювання, правовий режим; ефективність дії проєктованих законів, соціальних і юридичних наслідків, викликаних прийняттям конкретного нормативно-правового акта.

В Україні законодавчо встановлено систему державного прогнозування, основною метою якого є наукове обґрунтування передбачення напрямів розвитку країни, відповідних галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів та строків досягнення параметрів розвитку певної суспільної сфери. Правові, економічні та організаційні засади системи прогнозних і прог-

рамних документів економічного і соціального розвитку України, загальний порядок їх розробки, затвердження та виконання встановлено Законом України від 23 березня 2000 р. № 1602-III «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку» (далі – Закон № 1602-III), іншими законодавчими та підзаконними актами [10].

Відповідно до норм Закону № 1602-III прогнозування базується на цілісності, об'єктивності, науковості, гласності, дотриманні загальнодержавних інтересів та інших принципах і здійснюється на основі розробки довгострокових, середньострокових та короткострокових прогнозів. Учасниками (суб'єктами) прогнозування та розробки прогнозних і програмних документів є відповідні органи виконавчої влади, наукові, науково-дослідні установи, інші спеціалізовані установи та організації. Однак Закон № 1602-III не регламентує порядку державного прогнозування та не є достатнім нормативно-правовим актом щодо врегулювання відносин у здійсненні та реалізації правового прогнозу.

З метою підготовки юридичного прогнозу для забезпечення стабільності у функціонуванні суспільних відносин, які регулюються за допомогою законодавства, важливо враховувати не тільки конкретно-історичні умови, наявні на момент прийняття акта, а й тенденції, основні напрями розвитку суспільних відносин; кількісні та якісні параметри правової свідомості окремих соціальних груп, правової психології населення, громадської думки щодо конкретних законів, діяльності державних органів і посадових осіб; якісних і кількісних змін інституту прав і свобод особистості, з урахуванням стану економіки, політичного режиму, інших соціально-правових факторів; стану законності в країні; основних напрямів і тенденцій розвитку юридичної науки тощо.

Розвиток та удосконалення досліджень юридичного прогнозування відкриє достатньо дієвий шлях взаємозв'язку юридичної науки і практики. А це дасть змогу не тільки реалізувати наукові положення та висновки у формі рекомендацій про належне в праві або пропозицій з удосконалення законодавства, а й обґрунтувати надійність запропонованих заходів на перспективу з урахуванням подальших соціальних та інших змін [11, с. 47–57].

Висновки. Узагальнюючи науковий аналіз природи правового прогнозування, важливо наголосити, що якість законодавства визначається передусім його соціальним змістом, відповідністю суспільним потребам та інтересам. Якісні нормативно-правові акти, закони, які об'єднують у собі різні соціальні інтереси на основі правостворюючої спільної волі, які володіють високим потенціалом до самореалізації потребують застосування правової прогностики.

Важливо врахувати, що при наявності чіткої програми дій щодо здійснення науково обґрунтованого прогнозу можна очікувати узгодженого, поетапного та результативного проведення реформ у всіх напрямках врегульованих ними відносин. Оскільки реформування високого рівня і масштабу потребує високого ступеня узгодження з боку суспільства, консенсусу між основними соціально-політичними силами з питань цілей та засобів розформування суспільних відносин. Тільки у таких умовах різко зросте значення наукового, а саме юридично-соціального прогнозування, а наука як специфічний соціальний інститут, яка призначена і здатна формулювати і відстоювати інтереси суспільства, займе активнішу соціальну позицію у здійсненні та впровадженні юридичного прогнозу.

Використані джерела

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге видання. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
2. Право и социология / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, В. П. Казимирчук. – М., 1973. – 359 с.
3. Сырых В. М. Логические основания общей теории права : в 2 т. / В. М. Сырых. – М. : Юстицинформ, 2001. – Т. 1: Элементный состав. – 2-е изд., исправл. и дополн. – 528 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5: П–С. – 736 с.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – Т. 6: Т–Я. – 768 с.
6. Гатилова А. С. К вопросу о технологии правового прогнозирования / А. С. Гатилова // Вестник ОГУ. – 2012. – № 3 (139). – С. 31–36.
7. Закоморный И. В. Отдельные теоретические и практические аспекты юридического прогнозирования (часть 1) / И. В. Закоморный // Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. – № 4 (58). – С. 45–48.

8. Прогностика. Терминология : сб. научно-нормативных терминов / отв. ред. В. И. Сифоров. – М. : Наука, 1990. – Вып. 109. – 56 с.
9. Сафаров Р. А. Прогнозирование – функция социалистического государственного управления / Р. А. Сафаров // Советское государство и право. – 1969. – № 10. – С. 108–117.
10. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку : Закон України від 23 березня 2000 р. № 1602-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1602-14>.
11. Шутак І. Д. Правовий моніторинг: застосування прогностичного методу / І. Д. Шутак // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 2. – С. 47–57.

Осядла М. В. Особливості правової природи юридичного прогнозування

У статті досліджується юридичне прогнозування як складне та багатоаспектне поняття, що визначає необхідність звернення до різноманітних галузей знань, а саме юриспруденції, соціології, філософії, теорії прав людини. Автор наголошує, що прогнозування розуміють як дослідження майбутнього стану процесів і явищ, темпів їх перебігу та конкретних термінів їх здійснення.

Окреслена позиція автора, що прогноз має доказову силу і належне наукове пояснення. Зроблено висновок, що підготовлена концепція правового прогнозу містить знання про майбутнє, тому володіє всіма ознаками наукового знання у формі наукового припущення (гіпотези).

Ключові слова: правова природа, прогноз, юридичний прогноз, правовий прогноз, функція права.

Osiadla M. Features of the nature of legal prediction

The paper investigates the question of legal forecasting is a complex legal activity, consisting of a study of the future state of processes and phenomena, the pace of their flow and the specific timing for their implementation. The prognosis has probative value and a proper scientific explanation. At the same time, the forecast can be refuted by further historical changes in completely or in part, but in preparing the concept, the legal forecast contains knowledge about the future and possesses all the features of scientific knowledge in the form of scientific assumption. Summarizing the scientific analysis of the nature legal prediction important to emphasize that the quality of legislation is determined primarily by its social content, its compliance with social needs and interests.

In contrast, the empirical basis of the general theory of law, the forecast should anticipate and correctly anticipate the future of legal phenomena. This kind of knowledge can be obtained in various ways, including because of intuition. However, a kind of scientific research, the forecast becomes only when based on the provisions and conclusions of the general theory of law, other legal sciences and consists of the use of special methods of scientific knowledge.

The author determines that the development and improvement of legal forecasting research will provide an effective way of linking legal science and practice. Simultaneously, it will allow not only to realize the scientific provisions and conclusions in the form of recommendations on proper law or proposals for the improvement of legislation, but also to substantiate the reliability of the proposed measures in the future, taking into account the following social and other changes.

Indeed qualitative laws, laws that combine various social interests based on the creators of the common will, who have a high potential for self-realization, require the use of legal prognostication.

Consequently, only in such conditions the value of scientific, namely, legal and social forecasting, is dramatically increasing, and science as a specific social institution, designed and able to formulate and defend the interests of society as a whole, should take a more active social position in the implementation and implementation of legal forecasting in order to achieve social agreement.

Key words: legal nature, forecast, legal forecast, law forecast, function of law.

УДК 340.1

*Дмитро Вікторович Очкаляс,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

НАУКОВО-АНАЛІТИЧНА ОСНОВА ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ: ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

Постановка проблеми. Останні два десятиліття характеризувалися значною соціальною динамікою, що відобразилося у масштабних змінах політичних, економічних, юридичних та культурних умов життєдіяльності суспільства. Якісна зміна всієї соціокультурної ситуації, включаючи тип економічної і політичної системи, не могла не вплинути на правосвідомість українського суспільства, що отримало вираз, зокрема, у зміні правових цінностей, що покладаються в основу національної правової системи. З огляду на масштаб змін, цілком логічно припустити, що і форми правосвідомості зазнають значних змін, адже правова ідеологія фактично відображає стан громадянського суспільства та правової системи держави. Якщо ж говорити про стан громадянського